

MODERN ÖNCESİ OSMANLI EDEBİYATINI DÖNEMLENDİRMEK: İMKÂNLAR VE SINIRLILIKLAR

PERIODIZING PRE-MODERN OTTOMAN LITERATURE:
POSSIBILITIES AND LIMITATIONS

Mustafa Altuğ YAYLA

Dr. Öğretim Üyesi, Samsun Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı,
Eski Türk Edebiyatı, altug.yayla@samsun.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 19 Eylül 2024
Kabul edildiği tarih: 9 Şubat 2025
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2025

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 19 September 2024
Date accepted: 9 February 2025
Date published: 25 June 2025

Anahtar Sözcükler

Osmanlı Edebiyatı; Dönemlendirme;
Yazma Eser Kültürü; Türlerarasılık;
Altın Çağ Tartışmaları

Keywords

Ottoman Literature; Periodization;
Manuscript Culture; Intertextuality;
Golden Age Debates

DOI

10.33171/dtcfjournal.2025.65.1.31

Öz

Bu makale, modern öncesi Osmanlı edebiyatında dönemlendirme yaklaşımlarını eleştirel bir perspektifle değerlendirmektedir. Milâdî takvim, altın çağ ve sultan merkezli sınıflandırmalar gibi yaklaşımlar, edebiyatı tarihsel süreçlere oturtmada kolaylık sağlasa da, Osmanlı edebiyatının dinamik yapısını homojenleştirme ve çeşitliliğini göz ardı etme riskleri taşımaktadır. Türler ve zümreler temelli sınıflandırmalar da benzer şekilde edebiyatın çok katmanlı yapısını yeterince yansıtmamakta ve müelliflerin türler arası geçişkenliğini görmezden gelmektedir. Yazma eser kültürü bağlamında, metinlerin yeniden üretilme süreçleri ve müelliflerin çok yönlü üretim pratikleri, dönemlendirme yaklaşımlarında genelleştirmelerin sınırlarını ortaya koymaktadır. Makale, bu indirgemeci yöntemlerin eleştirisinin yanı sıra, Osmanlı edebiyatının çeşitlilik ve dönüşüm dinamiklerini dikkate alan daha kapsayıcı ve eleştirel bir dönemlendirme çerçevesine duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Böyle bir yaklaşım, edebiyatın tarihsel bağlamını ve kültürel zenginliğini daha iyi anlamayı mümkün kılacaktır.

Abstract

This article critically evaluates the approaches to periodization in pre-modern Ottoman literature. While methods such as Gregorian calendar-based classifications, the "Golden Age" narrative, and ruler-centered categorizations offer a convenient framework for situating literature within historical processes, they risk homogenizing the dynamic structure of Ottoman literature and neglecting its diversity. Similarly, classifications based on genres and social groups fail to adequately reflect the multi-layered nature of literature, often overlooking the intertextual and interdisciplinary practices of authors. Within the context of manuscript culture, the processes of textual reproduction and the multifaceted creative practices of authors further highlight the limitations of generalizations inherent in periodization approaches. In addition to critiquing these reductive methods, this article emphasizes the need for a more inclusive and critical framework for periodizing Ottoman literature that considers its diversity and transformative dynamics. Such an approach would allow for a deeper understanding of the historical context and cultural richness of Ottoman literary tradition.

Giriş

Modern öncesi Osmanlı edebiyatı, literatürde farklı dönemlere ayrılarak ele alınmış ve bu dönemlendirme girişimleri, çoğu zaman birbirinden farklı yöntemlerin ve yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Özgül, 2013, s. 2688-2695). Edebiyatın tarihsel süreçler içinde sınıflandırılmasında genellikle siyasi dönüşümler, edebî türlerin gelişim dinamikleri, toplumsal yapının değişimi ve kültürel etkiler gibi çeşitli ölçütler temel alınmıştır. Ancak bu ölçütlerin seçimi ve uygulanış biçimi, hem metodolojik hem de teorik düzeyde önemli farklılıklar barındırmaktadır (Özgül, 2013, 2691). Bu durum, modern öncesi Osmanlı edebiyatının zengin ve çok katmanlı yapısını ortaya koymakla birlikte, kullanılan kriterlerin göreceliliği ve belirlenen sınırların muğlaklığı gibi önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, Osmanlı edebiyatının dönemlendirilmesi, bir yandan tarihsel gelişimi anlamlandırmaya yönelik açıklayıcı bir çerçeve sunarken, diğer yandan edebiyatın karmaşık yapısını tekdüzeleştirme ve farklı yönlerini göz ardı etme riski taşımaktadır.

Bazı araştırmacılar edebî üretimi tarihsel dönemler temelinde kategorize etmeyi tercih ederken, diğerleri bunu hükümdarlık süreleri ya da edebî tarzların dönüşüm süreçleri üzerinden ele almıştır. Ancak, modern öncesi Osmanlı edebiyatının çok katmanlı yapısını anlamlandırma çabasına yönelik bu yaklaşımların her biri, belirli metodolojik sorunları beraberinde getirmektedir. Tarihsel dönemlere dayalı sınıflandırmalar, çoğu kez edebiyatın dinamik yapısını ve türler arası geçişkenlikleri yeterince yansıtamamakta; hükümdarlık süreçlerine odaklanan yaklaşımlar ise siyasi olayların etkisiyle edebiyatı indirgemeci bir bakış açısına hapsedmektedir. Benzer şekilde, edebî tarzların dönüşümüne odaklanan modeller, bu tarzların toplumsal ve kültürel bağlamlarından bağımsız bir şekilde ele alınması riskini taşımakta ve edebî üretimi daha geniş bir tarihsel perspektiften değerlendirme imkânını sınırlamaktadır. Bu çerçevede, her yaklaşımın sunduğu katkılara rağmen, modern öncesi Osmanlı edebiyatını anlamlandırmak için kullanılan bu yöntemlerin, edebiyatın çok yönlü yapısını kavramada eksiklikler barındırdığı görülmektedir.

Edebiyatı veya tarihi belirli dönemlere ayırmak, akademik çalışmalar açısından her zaman yaygın ve pratik bir yöntem olmuştur. Özellikle tarih yazımında Eskiçağ ve Ortaçağ gibi dönemsel kategoriler, tarihsel süreçleri anlamlandırmak için sıkça kullanılan ve aşina olunan bir yaklaşımdır. Ancak, bu tür dönemlendirme çabalarının sunduğu çerçevenin etkisi altında kalmak, kimi zaman yalnızca belirli detaylara odaklanarak görmek istenmeyen unsurları dışlama eğilimini beraberinde getirebilir. Bu durum, edebiyat ve tarihin çok boyutlu yapısını daraltarak, karmaşık ilişkiler ağını tek bir boyuta indirgeme riskini taşımaktadır. Dolayısıyla, bu tür yaklaşımlar açıklayıcı ve düzenleyici bir çerçeve

sunma potansiyeline sahip olsa da, eleştirel bir bakış açısı geliştirilmediğinde sınırlayıcı ve indirgemeci bir etkide bulunabilir.

Dönemlendirme çabalarında kullanılan kriterler, edebî kültürde hangi unsurların ön plana çıkarılacağı ve hangi unsurların arka planda kalacağı konusunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Örneğin, saray merkezli bir edebiyat tarihi ve buna dayalı bir dönemlendirme yöntemi, doğal olarak sarayın edebî üretim üzerindeki gücünü ve etkisini vurgulamaya odaklanır. Ancak, bu tür bir yaklaşım, saray dışında gelişen alternatif edebî pratikleri veya aynı dönemde ortaya çıkan toplumsal dinamikleri ihmal etme riskini taşımaktadır. Bu bağlamda, dönemlendirme çabaları yalnızca edebî üretimi sınıflandırmaya yönelik bir araç değil, aynı zamanda tarih ve kültüre ilişkin genel bakış açımızı şekillendiren güçlü bir filtredir. Bu durum, kullanılan kriterlerin eleştirel bir şekilde değerlendirilmesini ve daha kapsayıcı bir anlayış geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu değerlendirme makalesinde, modern öncesi Osmanlı edebiyatı araştırmalarında yapılan dönemlendirme girişimlerini ele almayı ve bu girişimlerin sunduğu imkânlarla birlikte içerdiği metodolojik ve kavramsal sorunları tartışmayı amaçlıyorum. Dönemlendirme süreçlerinin doğasında bulunan sınırlamaların ve eleştirel bakış açısıyla değerlendirilmemiş yaklaşımların, edebiyat tarihi yazımında ne tür eksikliklere yol açtığını ortaya koymayı hedefliyorum. Bu doğrultuda, daha tutarlı ve kapsayıcı dönemlendirme modellerinin geliştirilmesine katkı sağlamak ve edebiyat tarihi çalışmalarında daha dengeli, çok yönlü yaklaşımlar benimsenmesine zemin hazırlamak, çalışmanın temel amacıdır.

Makalede, modern öncesi Osmanlı edebiyatına¹ ilişkin dönemlendirme sorunları eleştirel bir çerçevede değerlendirilecektir. İlk bölümde, “Milâdî Takvim Esasına Dayalı Dönemlendirme: Sorunlar ve Sınırlılıklar” başlığı altında, milâdî takvim esasına dayalı sınıflandırma girişimlerinin Osmanlı edebiyatının dinamik ve çok katmanlı yapısını anlamada neden yetersiz kaldığı tartışılacaktır. İkinci bölümde, “Altın Çağ Arayışı: Dönemlendirme Tartışmalarında Bir Başka Problem” başlığıyla, özellikle altın çağ kavramına dayalı dönemlendirme çabalarının içerdiği metodolojik sorunlar ve bu yaklaşımın Osmanlı edebiyatındaki çeşitliliği nasıl gölgelediği analiz edilecektir. Son bölümde ise, “Dönemlendirmede Alternatif Yaklaşımlar ve Arayışlar” başlığı altında, türler,

¹ Modern öncesi Osmanlı edebiyatı tabirini kullanmamın temel nedeni, mümkün mertebe soyut bir yaklaşım benimsemek arzusudur. Eski edebiyat, klasik edebiyat gibi adlandırmalardan farklı bir yaklaşımı ifade etme çabasıdır. Ancak bu tabirin de bazı sorunları bulunmaktadır. Örneğin, “Osmanlı” ifadesi, teleolojik bir bakış açısıyla Beylikler Dönemi’ni göz ardı etme riskini beraberinde getirmektedir. Buna alternatif olarak yalnızca Anadolu ve Rumeli merkezli bir yaklaşım benimsemek düşünülebilir; ancak bu durum da Osmanlı edebî kültürünün Mısır ve Kırım gibi diğer bölgelerdeki etkilerini göz ardı edecektir. Tüm bu hususlar, üzerinde çalışılan dönem ve bağlamla ilgili kullanılan her tabir ve kavramın titizlikle tartışılmasını ve içeriklerinin dikkatlice doldurulmasını gerekli kılmaktadır.

edebî dönüşümler ve siyasi bağlamlar üzerinden yapılan alternatif dönemlendirme girişimlerinin sunduğu olanaklar ve bu yaklaşımların sınırlılıkları ele alınacaktır. Bu üç bölümde yapılacak değerlendirmeler, Osmanlı edebiyatının zengin ve çok katmanlı yapısını daha kapsamlı ve eleştirel bir perspektifle ele almayı amaçlamakta olup, aynı zamanda sonraki çalışmalara daha tutarlı ve kapsamlı bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

1. Milâdî Takvim Esasına Dayalı Dönemlendirme: Sorunlar ve Sınırlılıklar

Modern öncesi Osmanlı edebiyatını dönemlendirme çabalarında öne çıkan yaklaşımlardan biri, milâdî takvim esasına dayalı bir sınıflandırma modelinin benimsenmesidir. Bu yaklaşım, tarihsel süreçlerin belirli kronolojik kesitlere ayrılmasını temel alarak, edebî üretimin zaman içindeki değişimini ve gelişimini daha anlaşılır bir çerçevede değerlendirme amacı taşımaktadır. Milâdî takvime dayalı dönemlendirme, özellikle Batı tarih yazımında sıkça karşılaşılan "16. yüzyıl" veya "17. yüzyıl" gibi kategorilere paralel bir biçimde Osmanlı edebiyatına sistematik bir bakış kazandırma hedefiyle tercih edilmektedir. Bu yöntem, tarihsel olayları ve edebî üretimi milâdî yüzyıllar çerçevesinde ele alarak, bir düzen ve tutarlılık oluşturma çabası gütmektedir.

Ancak, milâdî takvim esasına dayalı bu dönemlendirme modelinin, Osmanlı edebiyatının dinamik ve çok katmanlı yapısını yeterince yansıtamadığı, aksine bu yapıyı basitleştirerek homojenleştirme riski taşıdığına sıklıkla dikkat çekilmektedir. Bu yaklaşım, edebî metinlerin kendi içsel ritimlerini, türlerin ve edebî geleneklerin dönüşüm süreçlerini ya da metinlerin üretildiği toplumsal ve kültürel bağlamları yeterince göz önünde bulundurmamaktadır. Bunun yerine, daha geniş tarihsel olayların ve takvimsel kategorilerin gölgesinde, edebiyatı ikincil bir bağlama yerleştirme eğilimi göstermektedir. Dolayısıyla, edebiyatın kendine özgü dinamikleri ve bağlamsal unsurları, kronolojik sınırlamalar nedeniyle göz ardı edilme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, Osmanlı edebiyatını yalnızca tarihsel bir perspektiften anlamaya çalışmanın, metinlerin içerdiği zenginliği ve çeşitliliği kavramada yetersiz kalabileceğini ortaya koymaktadır.

Milâdî takvimlere dayalı dönemlendirme temayüllerinin, Osmanlı edebiyatı tarihleri ve bu alan üzerine yapılan incelemelerde oldukça yaygın bir yöntem olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım, her yüzyılın kendine özgü edebî, kültürel ve siyasi özelliklere sahip olduğu varsayımına dayanarak, belirli tarihsel dönemleri edebiyat tarihi bağlamında anlamlandırma çabasını temel alır. Bu anlamda 14. yüzyıl, bu bağlamda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu yüzyıl, milâdî takvim çerçevesinde bakıldığında hem farklı beyliklerin varlığını sürdürdüğü hem de bu beyliklerden biri olarak Osmanlı'nın şekillendiği bir dönemdir ve bu çeşitlilik, zikredilen yüzyılın milâdî çerçeve ile kategorize edilmesini oldukça güçleştirmektedir. Yine, "16. yüzyıl klasik Osmanlı edebiyatının zirvesi" ya da "17. yüzyıl

duraklama ve dönüşüm dönemi" gibi genelleştirmeler, milâdî yüzyılların sınırlarını esas alarak oluşturulan tarihsel anlatıların tipik örnekleri arasında yer alır. Bu tür genellemeler, edebiyatın gelişimini tarihsel bağlama oturtarak daha düzenli bir çerçeve sunma potansiyeli taşısa da, her yüzyılın edebî üretimini homojen bir bütün olarak ele alma riskini de beraberinde getirir.

Bunun sonucunda, belirli bir yüzyılın farklı edebî dinamiklerini, türlerini ve toplumsal bağamlarını gölgede bırakabilecek aşırı genellemeler ortaya çıkabilmektedir. Bu tür yaklaşımların sunduğu düzen ve açıklayıcı çerçeve, edebî çeşitlilik ve katmanlılık karşısında yetersiz kalabilir. Dolayısıyla, bu genellemelerin ardında yatan dinamiklerin eleştirel bir şekilde incelenmesi, tarihsel dönemlendirme çabalarına daha derinlikli ve kapsayıcı bir perspektif kazandıracaktır. Böyle bir eleştirel yaklaşım, yalnızca tarihsel süreçlerin genel hatlarını değil, aynı zamanda bu süreçlerin edebiyat üzerindeki etkilerini ve edebiyatın bu süreçlere verdiği karşılıkları daha kapsamlı bir şekilde değerlendirme imkânı sağlayabilir.

Bu problemleri örneklendirmek adına, Ahmet Atilla Şentürk ve Ahmet Kartal tarafından hazırlanan *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eser, Osmanlı edebiyatını yüzyıllar temelinde ele alan önemli ve tipik bir çalışma olarak değerlendirilebilir (Şentürk ve Kartal, 2021).² Bu eserde, her yüzyılın başında o döneme özgü edebî, kültürel ve toplumsal özellikleri özetleme çabası dikkat çekmektedir. Ancak, bu yüzyıl temelli yaklaşım, bazı metodolojik sorunları da beraberinde getirmektedir. Öncelikle, Osmanlı döneminde yaşayan kişilerin modern anlamda milâdî yüzyıllara dayalı bir zaman algısına sahip olmadıkları gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Günlük yaşamda, özellikle hicri takvimin kullanımının yaygın olduğu bir bağlamda, milâdî takvime dayalı sınıflandırmalar, dönemin öznel zaman algısını yansıtmakta yetersiz kalabilir.

Daha da önemlisi, yüzyıllara dayalı bu tür sınıflandırmalar, özellikle geçiş dönemlerinde yaşamış şahsiyetlerin edebî kimliklerini konumlandırmada ciddi zorluklar yaratmaktadır. Örneğin, Lâmiî Çelebi, II. Bayezid döneminde eser vermeye başlamış, ancak I. Süleyman döneminde, 1532'de vefat etmiştir (Kut, 1976, s. 73-77). Bu durumda, Lâmiî Çelebi hangi yüzyılın şairi olarak değerlendirilecektir? 15. yüzyıl mı, yoksa 16. yüzyıl mı? Böylesi bir durum, bir şairi ya da onun edebî üretimini kesin bir şekilde tek bir yüzyıla yerleştirmenin ne kadar sınırlayıcı ve problemli olabileceğini açıkça göstermektedir. Lâmiî Çelebi gibi isimlerin edebî ve tarihsel bağlamlarıyla anlamlandırılması, yüzyıl sınırlarının ötesine geçen daha geniş bir dönüşüm perspektifini gerektirmektedir. Benzer bir tartışma,

² Bu tür dönemlendirme yaklaşımına dayanan pek çok çalışmanın bulunduğu açıktır; burada yalnızca en bilinen örneklerden biri olduğundan dolayı bu çalışma tercih edilmiştir.

milâdî 1642 yılında doğup 1712 yılında vefat eden Nâbî'nin hangi yüzyılın şairi olarak değerlendirilmesi gerektiği sorusu üzerinden de yürütülebilir (Erkal, 2021). Nâbî'nin eserlerinin değerlendirilmesinde, yaşadığı dönemin tarihsel, kültürel ve edebi bağlamı göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak bu bağlam, onun doğduğu 17. yüzyıl ile vefat ettiği 18. yüzyıl arasında hangi dönemin edebiyatı ile daha güçlü bir ilişki içinde olduğu sorusunu da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, Nâbî'nin eserlerinin incelenmesinde, sadece yüzyıllara dayalı bir kategorilendirme değil, eserlerinin içerdiği edebi temalar, üslup ve dönemin sosyo-kültürel dinamikleri üzerinden bir değerlendirme yapmak daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır. Ancak, bu tür bir yaklaşımın zorluğu ve tartışmalı doğası, dönemlendirme çabalarının kaçınılmaz bir gerçekliğidir. Dolayısıyla, bu gibi sınıflandırmaların eleştirel bir değerlendirmeye ele alınması, edebiyat tarihine dair daha derinlikli ve nüanslı bir anlayış sunabilir.

Altın Çağ Arayışı: Dönemlendirme Tartışmalarında Bir Başka Problem

Dönemlendirme çabalarındaki bir diğer önemli sorun, "altın çağ" arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşım, yalnızca Osmanlı edebiyat tarihine özgü bir temayül olmayıp, Avrupa edebiyatlarına dair kaleme alınan tarih yazımlarında da sıklıkla karşılaşılan bir eğilimdir. Bu durumun tarihsel bir arka planı olduğu da açıktır; zira Avrupa'da aynı dönemlerde bir "altın çağ" arayışının mevcut olduğu ve bu tartışmaların Peter Burke gibi araştırmacılar tarafından kapsamlı bir şekilde ele alındığı bilinmektedir (Burke, 2015, s. 196-208). Osmanlı edebiyat tarihine ilişkin çalışmaların bu eğilimden etkilenmesi ise kaçınılmazdır. Özellikle I. Süleyman dönemi, edebî üretimin yoğunluğu ve çeşitliliği bağlamında sıkça "altın çağ" olarak nitelendirilmiş ve bu dönemin diğer dönemlerden belirgin şekilde ayrıldığına dair bir algı oluşturulmuştur (Altınkaynak, 2024).³

Böylesi bir yaklaşım, belirli bir dönemi olumlayıcı bir bakışla ele alırken, o dönemin sorunlu yönlerini göz ardı etme riskini beraberinde getirmektedir. Örneğin, I. Süleyman dönemi gerçekten edebî anlamda diğer dönemlere göre mutlak bir üstünlüğe sahip midir? Eğer bu dönem bir "altın çağ" olarak kabul edilirse, sonrasındaki dönemlerin otomatik olarak bir "çöküş" ya da "bozulma" süreci olarak görülmesi kaçınılmaz hâle mi gelir? Bu tür tündengelimci ve aşırı indirgemeci yaklaşımlar, dönemin edebî ve tarihsel dinamiklerini

³ Bu dönemi "altın çağ" olarak değerlendirme eğiliminin oldukça eski bir geçmişe sahip olduğu açıktır. Nitekim, 17. yüzyılda dahi bu dönemi bu şekilde gören yaklaşımlar mevcuttur Kafadar, C. (1993). The myth of the golden age: Ottoman historical consciousness in the post-Süleymânic era. C. Kafadar ve H. İnalcık (Eds.), *Süleymân the Second [i.e., the First] and his time* (s. 37-48). İstanbul: Isis Press. 19. yüzyılda ise Nâmık Kemal gibi pek çok düşünür, bu temayülü devam ettirmiştir. Ancak burada asıl dikkat çekilmek istenen nokta, günümüzde de bu tür tabirlerin kullanılmaya devam etmesi ve bunun metodolojik açıdan yeterince sorgulanmamasıdır.

anlamada ciddi sınırlamalar yaratmaktadır. Ayrıca, bu tür bir bakış açısı, dönemin içindeki karmaşık ilişkiler ağını ve çok boyutlu yapısını görmezden gelerek, Osmanlı edebiyatının zenginliklerini daha dar bir çerçevede değerlendirme riskini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, "altın çağ" gibi genellemelerin tarihsel bağlamda yeniden ele alınması ve eleştirel bir perspektifle değerlendirilmesi büyük bir önem taşımaktadır.

Osmanlı edebiyatını dönemlendirme çalışmalarında, "altın çağ" arayışıyla paralel olarak sultan merkezli yaklaşımlar da sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak dikkat çekmektedir. Osmanlı bağlamında 16. yüzyılda kaleme alınmaya başlanan tezkirelerde gözlemlenen bu yaklaşımın, günümüzde edebiyat tarihçiliğinde de sıkça karşılaşılan yaygın bir eğilim olduğu görülür (Azamat, 1996; Öztürk 2024). Bu bağlamda, Amil Çelebioğlu'nun 1994 yılında yayımladığı çalışma, söz konusu eğilimi temsil eden tipik bir örnek olarak değerlendirilebilir (Çelebioğlu, 1994). Çelebioğlu, eserinde I. Süleyman döneminde yaşamış belli başlı şairlerin listesini sunarken yalnızca "önemli" gördüğü şairlere yer vermiştir. Bu yaklaşım, edebiyat tarihçiliğinde oldukça yaygın bir eğilimi temsil etmektedir; zira birçok çalışma, genellikle tezkirelerde öne çıkan veya hâmler tarafından iltifat görmüş şairlere odaklanmaktadır. Bu durum, dönemin edebiyat anlayışına dair hâkim paradigmalara ilişkilendirilebilir. Ancak, tezkirelerde yeterince yer bulamayan ya da marjinal kabul edilen şairlerin bu tür sınıflandırmaların dışında bırakılması, dönemsel analizlerin kapsamını daraltmaktadır. Ayrıca, Çelebioğlu'nun I. Süleyman dönemini mutlak bir "altın çağ" olarak nitelendirmesi ve bu döneme ilişkin unsurları olumlayıcı bir bakış açısıyla değerlendirmesi, söz konusu dönemin eleştirel bir perspektiften ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Bu tür bir yöntem, dönemin edebî ve toplumsal yapısını derinlemesine analiz etmekten ziyade, belirli bir anlatıyı destekleyen bir çeşit idealizasyon metni üretme riski taşımaktadır. Sultan merkezli dönemlendirme yaklaşımlarının bu gibi sınırlılıkları, Osmanlı edebiyatının çok boyutlu yapısını anlamada ciddi zorluklar yaratmaktadır. Bu yaklaşımlar, edebiyatın yalnızca saray çevresine ya da belirli figürlerin etkisine dayalı bir tarihsel süreç olarak kurgulanmasına yol açmakta ve bu nedenle, daha kapsamlı bir tarihsel ve kültürel analiz ihtiyacını ortaya koymaktadır.

Daha önce de işaret edildiği gibi, Osmanlı dönemi metinlerinde, özellikle tezkireler ve şakâik geleneği çerçevesinde, şairlerin ve müelliflerin sultanların hükümdarlık dönemlerine göre sınıflandırılması, dönemin tarihyazımı ve biyografi anlayışına dayanarak belirli bir meşruiyet kazanan yaygın bir yöntemdir. Ancak, bir şairin veya müellifin yaşamının yalnızca bir sultanın dönemiyle sınırlandırılmasının, bu yöntemin kaçınılmaz sınırlarını ortaya koyduğu da bir gerçektir. Örneğin, Lâmi'î Çelebi'nin hayatı bu sınırlılıkları açıkça gözler önüne serer. II. Mehmed döneminin sonlarında doğan Lâmi'î, II. Bayezid, I. Selim ve

I. Süleyman dönemlerinde eser vermiştir. Bu durumda, Lâmi'î Çelebi'yi hangi sultanın dönemine ait bir şair olarak değerlendirmek daha doğru olur? Dahası, her sultanın döneminde farklı stratejiler geliştirerek hâmler bulduğu düşünülürken, Lâmi'î'yi yalnızca bir sultanın şairi olarak tanımlamak, edebiyatın çok katmanlı ve dinamik yapısını anlamada indirgemeci bir tavır sergiler (Kut, 1976, s. 73-77). Milâdî 1611'de doğup tahminen 1685'te vefat eden Evliyâ Çelebi, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad, İbrahim ve IV. Mehmed dönemlerini yaşamış bir şahsiyettir. IV. Murad ile özel bir ilişki kurmuş olması, onu bu döneme ait bir figür olarak değerlendirme eğilimini güçlendirse de, eserleri ve gözlemleri bu padişahın saltanatıyla sınırlı değildir (Dankoff, 2006, 83-115). Evliyâ Çelebi'nin eserleri, yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve kültürel dinamiklerini geniş bir perspektifle ele almakta, yalnızca bir padişah dönemiyle ilişkilendirilemeyecek kadar kapsamlı bir bağlam sunmaktadır. Bu nedenle, onun değerlendirilmesinde yalnızca IV. Murad dönemi değil, tüm yaşamı boyunca tanık olduğu çok katmanlı Osmanlı tarihsel bağlamı dikkate alınmalıdır.

Bunun yanı sıra, Lâmi'î'nin farklı sultanların dönemlerine farklı yaşlarda tanıklık etmiş olması da sabit bir şair profili oluşturmayı zorlaştıran bir başka faktördür. Sürekli değişen koşullara ve bağlamlara uyum sağlayarak edebî kimliğini yeniden inşa eden bir şairi tek bir hükümdarın dönemiyle sınırlamak, onun eserlerinin ve faaliyetlerinin dönemin dinamikleriyle ilişkilendirilmesini güçleştirir. Bu durum, sultan merkezli dönemlendirme yaklaşımlarının yapısal sınırlamalarını açık bir şekilde gözler önüne sererek, edebiyatın çok boyutlu doğasını kavramada daha kapsamlı yaklaşımlara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Dönemlendirmede Alternatif Yaklaşımlar ve Arayışlar

Dönemlendirme konusunda farklı teşebbüslerin varlığı, Osmanlı edebiyatını sınıflandırma çabalarının çok yönlülüğünü göstermektedir. Örneğin, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Talat Halman editörlüğünde hazırlanan ve dört cilt olarak yayımlanan *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserde, modern öncesi Osmanlı edebiyatı temel olarak 1453-1800 dönemiyle sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada, 1453 öncesi dönem "Klasik Öncesi Dönem" olarak adlandırılırken, 1453-1800 arası ise "Klasik Dönem" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, "Klasik Dönem" kendi içinde üç alt döneme ayrılmıştır: 1453-1600 arası "İlk Klasik Dönem", 1600-1700 arası "Orta Klasik Dönem" ve 1700-1800 arası "Son Klasik Dönem" olarak değerlendirilmiştir (Halman, 2006).

Bu tür bir dönemlendirme, Osmanlı edebiyatını daha sistematik bir çerçeveye oturtma amacı taşısa da kullanılan kategorilerin homojen bir yapıyı varsaydığı ve dönemin edebî çeşitliliğini yeterince temsil etme konusunda sınırlamalar içerdiği eleştirilerine açıktır.

Zaten bu noktada temel sorunların başında "klasik" tabirinin kendisi gelmektedir (İsen Durmuş, 2011). Bu terim, edebiyatı belli bir estetik veya içerik standardına dayalı olarak değerlendiren bir çerçeve sunarken, bu standartların dışında kalan eserleri "klasik" kabul etmeme eğilimi doğurur. Böyle bir yaklaşım, modern öncesi Osmanlı edebiyatını homojenleştiren ve belirli bir üslubu esas alan "elitist" bir perspektif oluşturabilir. Bu perspektif, yalnızca saray merkezli veya tezkirelerde yer alan şairlere odaklanarak, halk edebiyatı, marjinal metinler ya da farklı coğrafyalardaki edebî üretimleri sistematik olarak göz ardı edebilir.

Benzer sınıflandırmalar modern öncesi diğer edebiyatlar için de sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin, "klasik Arap edebiyatı" ya da "klasik Fars edebiyatı" gibi kavramlar, edebiyatı belirli bir dönemde zirveye ulaşmış bir forma indirgeyerek bu dönemin sonrasında üretilen metinleri genellikle "klasik sonrası" ya da "bozulma dönemi" olarak nitelendirme eğilimi göstermektedir (Arberry, 1958; Goldziher, 2019, s. 215-239). Ancak bu yaklaşım, edebiyatın sürekliliğini ve farklı bağlamlarda gelişen dinamiklerini anlamayı zorlaştıran indirgemeci bir çerçeve oluşturur. Roger Allen ve D.S. Richards tarafından 2006 yılında derlenen *Arabic Literature in the Post-Classical Period* adlı eser, bu sorunların farkında olarak "klasik" ve "klasik sonrası" kavramlarının içerdiği sorunları eleştirmiş ve bu bağlamda modern öncesi Arap edebiyatının bir "çöküş dönemi" yaşamadığını vurgulamıştır (Allen ve Richards, 2006). Çalışma, bu dönemin, edebî üretimin devamlılığını ve dönüşümünü yansıtan bir dinamizme sahip olduğunu öne sürmektedir.

Thomas Bauer ise 2007 yılında yayımladığı *In Search of "Post-Classical Literature"* başlıklı makalesinde, "classical" ve bununla bağlantılı olarak "post-classical" terimlerinin içerdiği kavramsal sorunlara daha derin bir eleştiri getirmiştir (Bauer, 2007, 137-148). Bauer, bu terimin edebiyatın belirli bir dönemde estetik ve kültürel bir zirveye ulaştığını varsayarak, sonrasında üretilen metinleri ikincil önemde görme eğiliminde olduğuna dikkat çekmiştir. Bu eleştiriler, yalnızca modern öncesi Arap edebiyatı bağlamında değil, Osmanlı edebiyatı gibi diğer edebiyatlar için de önemlidir. "Klasik" ve "klasik sonrası" kavramlarının sınırlarına işaret eden bu çalışmalar, edebî geleneklerin sürekliliğini ve dönüşümünü daha kapsayıcı bir şekilde ele alacak yeni çerçevelerin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, indirgemeci dönemlendirmelerden uzaklaşarak, edebiyatın zenginliği ve evrimi daha geniş bir perspektifle değerlendirilmeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Osmanlı bağlamında bu tür yaklaşımlar, tıpkı "altın çağ" anlayışında olduğu gibi, edebî üretimi belirli bir dönemde ulaşılmış bir doruk noktası olarak tanımlama eğilimi taşır. Bu tür bir eğilim, edebiyat tarihini statik ve tek boyutlu bir çerçevede ele alarak süreç içinde ortaya çıkan dönüşümlerin nasıl değerlendirileceği sorununu beraberinde getirir. Özellikle,

bu dönüşümler "klasik" yapıların bir taklidi olarak mı, yoksa bu yapılara bir müdahale ya da onlardan bir sapma olarak mı görülmelidir? Böyle bir yaklaşım, edebiyatın dinamik doğasını ve dönemler arasındaki karmaşık etkileşimleri görmezden gelme riskini taşır. Oysa Osmanlı edebiyatı, yalnızca önceki "klasik" dönemlerin bir uzantısı olarak değil, aynı zamanda kendi içinde tarihsel, toplumsal ve kültürel dinamiklerle şekillenen özgün biçimlere ve anlam dünyalarına sahip bir gelenek olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda, her dönemde ortaya çıkan edebî eserlerin, içinde bulundukları çağın sorunlarına, beklentilerine ve kültürel atmosferine özgü katkılar sunduğunu vurgulamak gerekir.

Bir örnek vermek gerekirse, 17. yüzyılda kaleme alınan Nâbî'nin (ö. 1712) *Hayriyye*'si, klasik Osmanlı edebiyatının önceki dönemlerine kıyasla farklı bir yönelim sergiler. Nâbî, bu mesnevisinde ahlaki öğütleri ön plana çıkararak, eserini yalnızca bir estetik ve edebî değer olarak değil, aynı zamanda didaktik bir araç olarak konumlandırır (Yorulmaz, 1996). Klasik edebiyatın estetik idealinden uzaklaşarak toplumun ahlaki ve sosyal yapısına yönelik bir mesaj taşır. Bu durum, Nâbî'nin eserinin önceki "klasik" anlayışa bir taklit değil, onun sınırlarını genişleten ve yeni bir bakış açısı sunan bir müdahale olduğunu gösterir. Bu örnek, Osmanlı edebiyatındaki dönüşümlerin yalnızca "klasik" yapıların devamı ya da onlardan bir sapma olarak ele alınamayacağını, aksine, her dönemin kendi toplumsal ve kültürel bağlamına uygun olarak edebî gelenekleri yeniden şekillendirdiğini ortaya koyar. Dolayısıyla, Osmanlı edebiyatını anlamak için bu dönüşümlerin dinamik doğasını göz önünde bulundurmak ve eserleri sabit kategoriler içine hapsetmekten kaçınmak gereklidir.

Dönemlendirme konusunda bir diğer eğilim, edebî türler üzerinden yapılan sınıflandırmalar olmuştur. Bu yaklaşımda genellikle belirli bir dönemin veya yüzyılın edebî kültüründe öne çıkan bir türün gelişimi ve dönüşümü odak noktası hâline gelir. Ancak bu temayülde, odaklanılan türün diğer türlerle olan bağlarının soyutlanması veya göz ardı edilmesi kaçınılmaz bir sorun olarak ortaya çıkar. Örneğin yine, Kartal ve Şentürk, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserlerinde her bir türü ayrı ayrı dönemlendirme yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda, mesneviler müstakil bir başlık altında incelenirken, mensur ve manzum diğer türler ise bazen şuara tezkireleri gibi dar kapsamlı, bazen de biyografi eserleri gibi genel başlıklar altında ele alınmıştır (Şentürk ve Kartal, 2021, s. 7-18). Benzer bir şekilde, Talat Halman editörlüğünde hazırlanan *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserde de benzer bir yaklaşımın sürdürüldüğü ve Osmanlı edebiyatında türler arası geçişkenliğe dair vurgu yapılmadığı dikkat çekmektedir (Halman, 2006). Bu yaklaşım, türleri bağımsızlaştırarak Osmanlı şair veya müelliflerinin türler arasında sergiledikleri geçişkenlikleri görmezden gelme riskini taşımaktadır. Oysa Osmanlı edebî üretimi, türler arası etkileşimler ve şairlerin/müelliflerin farklı türlerdeki denemeleriyle şekillenmiş,

zengin bir yapı arz eder. Türleri soyutlayarak incelemek bu dinamikleri anlamayı zorlaştıran indirgemeci bir bakış açısı oluşturabilir.

Bu duruma en güzel örneklerden biri, genellikle Seyahatnâme olarak adlandırılan Evliyâ Çelebi'nin eseridir. Eserine *Târih-i Seyyâh Evliyâ Efendi* başlığını veren (Tezcan, 2011, s. 369-381) Evliyâ Çelebi'nin metnini yalnızca "seyahatnâme" kategorisi altında değerlendirmek ne kadar verimli bir yaklaşım olacaktır? Eseri, doğrudan bir seyahatname olarak mı, şahsi bir tarih yazımı ya da bir tür sergüzeştname olarak mı görmek gerekir? Yoksa, bu metni türler arasında geçişkenliğe sahip, çok yönlü bir eser olarak mı ele almak daha doğrudur? Evliyâ Çelebi'nin anlatısı, salt bir tür çerçevesine sığdırılamayacak kadar zengin ve çok boyutludur. Bu açıdan, Evliyâ Çelebi'nin eserini türlerarası bir metin olarak değerlendirmek, onun hem edebî hem de tarihsel bağlamını anlamak açısından daha isabetli olabilir. Bu noktada Evliyâ, kendi döneminin edebî ve entelektüel mirasıyla harmanlanan, bu mirası yeniden şekillendiren ve kendi bağlamında yaşayan bir müellif olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan, onu ve eserini türsel kalıplar içine hapsetmek yerine, dönemin edebî dinamikleriyle ilişki kurarak değerlendirmek çok daha anlamlıdır; nitekim modern öncesi Osmanlı bağlamındaki her müellifi de bu şekilde ele almak gereklidir.

Dönemlendirme yapılırken kullanılan bir diğer indirgemeci yaklaşım, siyasal gelişmeleri edebî dönemlerin belirleyici unsuru olarak ele almaktır. Bu bağlamda, "Lâle Devri" tabiri ve bu dönemin edebiyatına odaklanılması dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Bilindiği üzere, bu ifade ilk kez Ahmed Refik tarafından, Yahyâ Kemâl'den ilham alarak, 1913 tarihli eserinde kullanılmıştır (Refik, 1331/1913). Literatürde, bu dönem Osmanlıların Batı'ya yöneldikleri ve gelenekle mücadele ettikleri bir zaman dilimi olarak nitelendirilmiştir. Bu çerçevede, Lâle Devri, Osmanlı edebiyatı ve kültüründe yenilikçi bir döneme işaret eden bir paradigma hâline gelmiştir. Zamanla bu yaklaşım, farklı dillerde yazılmış eserlerde de benimsenmiş ve literatürde yaygın bir kalıp hâline gelmiştir (Heinz, 1962, s. 65).

Güncel araştırmalar, bu döneme ilişkin yerleşik yorumlara farklı bir perspektif sunmaktadır. Örneğin, Shirine Hamadeh gibi araştırmacılar, Osmanlıların eğer öyle bir devir var ise "Lâle Devri" döneminde Batı'ya yönelmenin yanında kendi geleneklerini yeniden keşfe çıktıkları ve bu gelenekleri edebiyat başta olmak üzere çeşitli alanlarda yeniden yorumladıklarını öne sürmektedir (Hamadeh, 2017, s. 13-39). Bu durum, literatürde belli dönemlere ilişkin yapılan yorumların süreç içinde ne denli katı kalıplara dönüşebildiğini göstermektedir. Daha sağlıklı bir dönemlendirme için, hem dönemin kendi kaynaklarından hareket eden hem de bu kaynakların manipülatif etkilerinin farkında olan bir yaklaşım

geliştirilmesi gerekmektedir. Dahası, tarihsel koşulların dinamiklerini göz önünde bulunduran, yalnızca bir çerçeveyi değil, dönemin çok boyutlu yapısını ele alabilen bir edebiyat tasavvuru oluşturulması elzemdir.

Dönemlendirme konusunda ele alınması gereken bir diğer önemli nokta, edebiyatı zümre temelli yaklaşımlarla değerlendirme eğilimidir. Özellikle Agah Sırrı Levend ve Abdülbaki Gölpınarlı gibi araştırmacıların çalışmalarında öne çıkan bu yöntem (Levend, 2020, s. 25 ve 35; Gölpınarlı, 2003), edebiyatı halk, divan ve tasavvuf/tekke edebiyatı gibi kategorilere ayırarak, bu zümreleri birbirlerinden izole alanlar olarak ele alır. Ancak, Osmanlı edebiyatının karmaşık yapısını bu şekilde bölmek, önemli sınırlamalar barındırmaktadır. Dahası, halk olarak adlandırılan kesimin sınırları ne derece net olduğu belirsizken, halk edebiyatını homojen bir yapı olarak düşünmek ne kadar mümkündür? Örneğin, şehirde yaşayan halk ile kırsalda yaşayan halk arasındaki farklılıklar göz önüne alındığında, bu toplulukları yekpare bir kütle gibi ele almak ne kadar doğru bir yaklaşımdır? Örneğin, Âşık Ömer'in şehirdeki ve ordudaki halka hitap ettiği, Karacaoğlan'ın ise daha çok kırsalda yaşayan topluluklarla ilişkilendirildiği göz önüne alındığında, bu iki şairi aynı "halk edebiyatı" kategorisine dahil etmek ne kadar anlamlıdır? Bu tür bir genelleme, şairleri ve eserlerini bireysel bağlamları içinde ele almayı zorlaştırır ve Osmanlı edebiyatının çok katmanlı yapısını anlamayı güçleştirir. Bu nedenle, şairleri ve eserlerini zümrelere göre sınıflandırmak yerine, onları daha kendi bağlamlarında incelemek daha tutarlı bir yaklaşım olabilir.

Tasavvuf ya da tekke edebiyatı olarak adlandırılan kültürel alanın sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği de oldukça muğlaktır. Örneğin, bazı mutasavvıflar hem divanlar tertip etmiş hem de tasavvufi yolda eserler kaleme almıştır. Bu durum, söz konusu öznelere yalnızca bir zümreye ait olarak sınıflandırmanın zorluklarını ortaya koymaktadır. Dahası, zümre temelli dönemlendirme yaklaşımlarında en büyük sorun, bu zümreler arasındaki etkileşimlerin yeterince dikkate alınmamasıdır. Bu yaklaşım, edebî üretimin farklı zümreler arasındaki etkileşimlerle şekillendiği gerçeğini göz ardı eder. Ayrıca, bir müellifin ya da şairin tamamen belirli bir zümreye ait olduğunu ve bu aidiyetin tüm edebî faaliyetlerinde belirleyici olduğunu varsaymak ne kadar doğru bir yaklaşımdır? Görüldüğü üzere, zümre temelli yaklaşımlar, Osmanlı edebiyatının zengin ve karmaşık yapısını anlamada indirgemeci bir çerçeve sunmakta, bu da edebî çeşitliliği ve etkileşimleri yeterince değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır.

Sonuç

Modern öncesi Osmanlı edebiyatını dönemlendirme çabaları gerek milâdî takvim temelli yaklaşımlar, gerek altın çağ arayışları, gerekse tür ve zümre odaklı yöntemler üzerinden şekillense de, tüm bu yaklaşımlar belirli sınırlılıklar barındırmaktadır. Milâdî takvimlere dayalı dönemlendirme, edebî üretimi tarihsel süreçlere yerleştirme açısından kolaylık sağlasa da, edebiyatın dinamik yapısını homojenleştirme riskini taşır. Benzer şekilde, altın çağ arayışları ve sultan merkezli sınıflandırmalar, belirli bir dönemi idealize ederek diğer dönemleri ya da üretim biçimlerini görmezden gelme eğilimindedir. Türler ve zümreler üzerinden yapılan dönemlendirme çabaları ise edebiyatın çok katmanlı yapısını anlamada yetersiz kalmakta ve şairlerin veya müelliflerin türler ya da zümreler arasında kurdukları etkileşimleri göz ardı etmektedir.

Dönemlendirme çabalarının bu sınırlamaları, Osmanlı edebiyatının karmaşık ve çok yönlü yapısını anlamak için daha eleştirel ve kapsamlı bir çerçeve geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Herhangi bir dönemi ya da üretim biçimini homojen bir yapı olarak değerlendirmek yerine, edebiyatın tarihsel bağlamını, toplumsal dinamiklerini ve özne temelli üretim süreçlerini birlikte ele alan yaklaşımlar benimsenmelidir. Örneğin, Lâmiî Çelebi ya da Evliyâ Çelebi gibi müelliflerin edebî kimliklerini sabit kategorilere sığdırmak yerine, onların farklı bağlamlar içinde nasıl dönüşüm geçirdiğini ve edebî miraslarını nasıl yeniden yorumladığını anlamak, dönemlendirme çalışmalarına daha derin bir perspektif kazandırabilir. Benzer şekilde, halk, divan ve tasavvuf edebiyatı gibi zümreler arasındaki etkileşimler ve geçişkenlikler de dikkate alınmalıdır.

Modern öncesi Osmanlı bağlamı, bir yazma eser kültürü üzerine inşa edilmiştir ve bu önemli gerçek, dönemlendirme çalışmalarında sıklıkla göz ardı edilmektedir. Yazma eser kültüründe, metinlerin kopyalanması ve aktarımı sürekli devam etmiş, ancak bu metinlerin üretim bağlamları her zaman aynı olmamıştır. Bir metnin farklı dönemlerde yeniden yorumlanması veya dönemin ihtiyaçlarına göre uyarlanması, metnin sabit bir döneme indirgenmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Yazma eserlerin çoğaltılma ve yayılma süreçleri dikkate alındığında, eserlerin yalnızca yazıldıkları dönemin koşullarıyla değerlendirilmesi, Osmanlı edebiyatının dinamik yapısını anlamada yetersiz kalabilir. Bu durum hem şairleri hem de eserleri bir döneme veya kategoriye indirgeme çabalarının sınırlarını açıkça ortaya koymaktadır.

Yazma eser kültürünün devam ettiği bir ortamda, müelliflerin yalnızca edebî eserler değil, aynı zamanda ilmi veya dini konularda eserler kaleme aldığı gerçeği de dikkate alınmalıdır. Örneğin, bir âlim, bir yandan divan tertip ederken, diğer taraftan fıkhi bir eser ya da bir tarih kitabı yazabilmektedir. Bu durum, Osmanlı müelliflerinin türlerarası bir

üretim pratiği içerisinde olduklarını göstermektedir. Ayrıca, "edebî" olanın ne olduğuna dair modern anlamdaki tanımların da Osmanlı bağlamında net bir şekilde karşılık bulmadığı açıktır. Bu nedenle, dönemlendirme çalışmalarında müelliflerin ve eserlerin türlerarasılık özelliklerini dikkate alarak daha kapsayıcı bir çerçeve geliştirilmesi gerekmektedir. Türlerle ya da dönemlere dayalı kategorik sınıflandırmalar, bu çeşitliliği yansıtmada yetersiz kalmaktadır.

Tüm eleştiriler göz önüne alındığında, indirgeme temelli dönemlendirme yaklaşımlarının tamamen yararsız olduğu söylenemez. Özellikle popüler kültürde bu tür yaklaşımlar, geçmiş ile bağ kurmayı kolaylaştıran bir araç olarak işlev görebilmektedir. Örneğin, "Lâle Devri" ya da "Klasik Dönem" gibi kavramlar, toplumun geçmişe dair bir anlayış geliştirmesine katkı sağlayabilir. Ancak, bu yaklaşımlar, edebiyatın çok katmanlı yapısını ve tarihsel bağlamlarını temsil etme konusunda yetersizdir. Bu nedenle, bu tür genellemelerin farkında olarak, yazma eser kültürünün sürekliliğini, türlerarasılık örneklerini ve müelliflerin çok yönlülüğünü dikkate alan daha eleştirel ve tutarlı yöntemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Böyle bir farkındalıkla, Osmanlı edebiyatı tarihine dair daha derinlikli ve kapsayıcı dönemlendirme çabaları ortaya konabilir.

Sonuç olarak, modern öncesi Osmanlı edebiyatı üzerine yapılan dönemlendirme çalışmalarının mevcut yöntemlerinin eleştirel bir şekilde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Daha kapsayıcı bir dönemlendirme anlayışı, edebiyatın sadece belirli bir dönemde eriştiği zirveyi değil, aynı zamanda farklı dönemlerdeki dönüşümleri ve çeşitliliği de dikkate almalıdır. Bu bağlamda, edebiyatın hem tarihsel hem de kültürel bağlamlarını dinamik bir şekilde ele alan ve türler, zümreler ya da dönemler arası geçişkenliği ön plana çıkaran yaklaşımlar, Osmanlı edebiyatının çok boyutlu yapısını daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Bu tür bir yaklaşım, Osmanlı edebiyatına ilişkin indirgemeci genellemelerden uzaklaşarak, edebî üretimin süreklilik ve değişim içindeki zenginliğini daha iyi ortaya koyacaktır.

Summary

The pre-modern Ottoman literary tradition has been analyzed in the scholarly literature through various periodization attempts, each bringing unique frameworks but also intertwining challenges. These attempts to classify Ottoman literature into historical periods often draw on criteria such as political transformations, literary genre evolution, societal changes, and cultural influences. However, the diversity of these approaches has highlighted both the strengths and the methodological limitations inherent in the concept of periodization.

One significant issue with periodization is the reliance on Gregorian calendar-based classifications. This method divides literary production into timeframes such as "16th century" or "17th century," mirroring similar trends in Western historiography. While this offers a structured narrative, it risks oversimplifying the multilayered and dynamic nature of Ottoman literature. The Gregorian framework often neglects the internal rhythms of texts, the evolution of genres, and the social and cultural contexts in which they were created. Additionally, individuals living in the

Ottoman period primarily used the Islamic Hijri calendar, making Gregorian classifications an anachronistic imposition that misrepresents historical reality.

An illustrative example of this issue can be found in the work of Ahmet Atilla Şentürk and Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (The History of Old Turkish Literature), which categorizes Ottoman literature by centuries. While their attempt to summarize the key features of each century provides a coherent framework, it also raises questions about authors and texts that bridge two centuries. For instance, Lâmi'î Çelebi, a poet who began his career during the reign of Bayezid II and died during the reign of Süleyman the Magnificent, defies such rigid categorization. Assigning him exclusively to the 15th or 16th century oversimplifies his contributions, which reflect the literary and historical transformations of both eras.

Another critical problem in periodization is the search for a "golden age." This approach is not unique to Ottoman literary studies but has parallels in European historiography, where certain eras are idealized as cultural peaks. In the Ottoman context, the reign of Süleyman the Magnificent is frequently regarded as such a "golden age," celebrated for its cultural and literary flourishing. However, this perspective tends to valorize all developments of the period while overlooking its complexities and contradictions. Furthermore, labeling subsequent periods as "post-golden age" or "decline" imposes a hierarchical structure that obscures the diversity and innovation present in those later periods.

Parallel to the golden age narrative, sultan-centered approaches to periodization are also prevalent in Ottoman literary studies. These frameworks focus on the reigns of prominent rulers such as Süleyman the Magnificent or Mehmed II, using their political and cultural patronage as benchmarks for literary activity. While this approach can highlight significant historical and cultural shifts, it also risks reducing literary production to a reflection of the court's influence. Moreover, it often prioritizes "important" poets, as determined by tezkire (biographical dictionary) traditions, at the expense of lesser-known figures. This exclusivity narrows the scope of literary history, leaving out the contributions of writers who operated outside courtly contexts.

A further challenge arises from the classification of literature into distinct genres or groups, such as divan (courtly), folk, and Sufi literature. Researchers like Agah Sırrı Levend and Abdülbaki Gölpınarlı have employed this method, emphasizing the unique characteristics of each category. However, this approach tends to treat these groups as isolated domains, overlooking the interactions and overlaps between them. For example, folk literature encompasses a wide range of audiences and contexts; the works of Âşık Ömer, who addressed urban and military audiences, differ significantly from those of Karacaoğlu, whose poetry resonated more with rural communities.

The tendency to impose rigid genre boundaries also fails to account for the fluidity of literary production in the Ottoman context. Many authors worked across multiple genres, blending elements of poetry, history, and theology. The prominence of a manuscript culture further complicates this picture. Texts were not only created but also copied, adapted, and reinterpreted across centuries, making it difficult to confine them to specific periods or genres. For example, Evliyâ Çelebi's *Seyahatnâme* (Book of Travels), often categorized as a travelogue, resists such simple classification. The text incorporates elements of history, adventure, and personal narrative, embodying a multi-genre approach that reflects the intellectual and cultural complexity of its time.

Despite these challenges, periodization is not without value. In popular culture, simplified classifications such as "Lale Devri" (Tulip Era) or "Klasik Dönem" (Classical Period) provide accessible entry points for understanding the past. These frameworks help establish connections between modern audiences and historical literary traditions. However, scholars must remain aware of the limitations and biases inherent in these approaches. By adopting a more critical and nuanced perspective, they can move beyond reductive generalizations to develop more comprehensive models that better reflect the richness of Ottoman literature.

The article concludes by emphasizing the need for a reevaluation of periodization practices in Ottoman literary studies. It calls for approaches that recognize the dynamic interplay between genres, social contexts, and historical transformations. Instead of treating any single period as a monolithic entity, scholars should focus on the continuities and innovations that traverse traditional boundaries. By incorporating a broader range of texts and considering the interactions between different literary traditions, it is possible to construct a more inclusive and balanced understanding of pre-modern Ottoman literature.

Kaynakça

- Allen, R., ve Richards, D. S. (Ed.). (2006). *Arabic Literature in the Post-Classical Period*. Cambridge University Press.
- Altinkaynak, E. (2024). *Süleyman'ın Altın Çağı: Kültür ve Edebiyat*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Arberry, A. J. (1958). *Classical Persian Literature*. G. Allen & Unwin. Londra.
- Azamat, N. (1996). *II. Murad Devri Kültür Hayatı* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Bauer, T. (2007). In Search of "Post-Classical Literature": A Review Article. *Mamlūk Studies Review*, 11(2), 137–167.
- Burke, P. (2015). Rönesans'ta "Altın Çağ" Anlayışları. M. Kunt ve C. Woodhead (Ed.), *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası* (s. 196–208). İstanbul: Alfa Kitap.
- Çelebioğlu, A. (1994). *Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Dankoff, R. (2006). *An Ottoman mentality: The world of Evliya Çelebi*. Leiden: Brill.
- Erkal, A. (2021). NÂBÎ, Yûsuf Nâbî Efendi. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim Tarihi: 15.01.2025, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nabi-yusuf-nabi-efendi>
- Goldziher, I. (2019). *Klasik Arap Literatürü* (R. Er, Çev.). Vadi Yayınları. Ankara.
- Halman, T. (Ed.). (2006). *Türk Edebiyatı Tarihi* (4 Cilt). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hamadeh, S. (2017). *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul* (İ. Güzel, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heinz, W. (1962). Die Kultur der Tulpenzeit des Osmanischen Reiches. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 61, 62–116.
- İsen Durmuş, T. (2011). Türk edebiyatında klasik algısı üzerine düşünceler. *Millî Folklor*, 23(90), 37-48.
- Kafadar, C. (1993). The myth of the golden age: Ottoman historical consciousness in the post-Süleymânic era. C. Kafadar ve H. İnalcık (Eds.), *Süleymân the Second [i.e., the First] and his time* (s. 37–48). İstanbul: Isis Press.
- Kut, G. (1976). Lami'i Chelebi and His Works. *Journal of Near Eastern Studies*, 35(2), 73-93.

- Özgül, M. K. (2013). Edebiyat tarihine manifestik bir bakış. *Journal of Turkish Studies*, 8(9), 2685-2700.
- Öztürk, U. (2024). *Osmanlı Dünyasında Himaye İlişkileri ve Yazılı Kültür: Sultan III. Murad Devri (1574-1595)*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Refik, A. (1913). *Lale Devri: 1130-1143*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye.
- Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2021). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tezcan, N. (2011). Seyahatname'nin Yazınsal Değeri ve Osmanlı-Türk Yazınındaki Yeri. N. Tezcan ve S. Tezcan (Ed.). *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi Kitabı* içinde (s. 369–381). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yorulmaz, H. (1996). *Divan Edebiyatında Nabi Ekolü: Eski Şürde Hikemiyat*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.